12. cvičení z PST

19. prosince 2018

12.1 (test dobré shody - geometrické rozdělení)
Realizací náhodné veličiny X jsme dostali následující četnosti výsledků:

hodnota	0	1	2	3	4	5	6
pozorovaná četnost	29	15	10	5	3	0	2

Posuďte na hladině významnosti $\alpha = 0.05$ hypotézu, že náhodná veličina X má geometrické rozdělení s parametrem $q = 1/2$, tj. pravděpodobnostní funkce je

$$p_X(i) = q^i(1-q), \quad i \in \mathbb{N}_0 \ .$$

Řešení:
Veličina s geometrickým rozdělením nabývá nekonečně mnoha hodnot. Test dobré shody je ale možné dělat jen s veličinou s *konečně* mnoha hodnotami. Proto musíme některé hodnoty sloučit do jediné skupiny. Zde se přirozeně nabízí udělat to pro hodnoty 6 a výše. Pravděpodobnost pro tuto skupinu je pak součet pravděpodobností jednotlivých hodnot v této skupině. V našem případě je

$$P(X \geq 6) = 1 - P(X < 6) = 1 - \sum_{i=0}^{5} p_X(i) = 1 - \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \frac{1}{64}\right) = \frac{1}{64} \ .$$

Při testu dobré shody porovnáváme naměřené četnosti s očekávanými četnostmi. Rozsah souboru (tj. počet měření) je $N = 29 + 15 + 10 + 5 + 3 + 0 + 2 = 64$. Naší tabulku tedy zpřesníme a doplníme o teoretické pravděpodobnosti p_i a teoretické (tj. očekávané) četnosti $N \cdot p_i$:

položka i	0	1	2	3	4	5	≥ 6
pozorovaná četnost n_i	29	15	10	5	3	0	2
teoretická pravděpodobnost p_i	1/2	1/4	1/8	1/16	1/32	1/64	1/64
teoretická četnost $N \cdot p_i$	32	16	8	4	2	1	1

Další podmínkou pro test dobré shody je to, aby jednotlivé položky měly TEORETICKÉ četnosti $N \cdot p_i \geq 5$. Pokud tomu tak není, je potřeba položky vhodně sloučit tak, abychom této hranice dosáhli. Zde se opět nabízí udělat to pro hodnoty $i \geq 3$.

Původní veličinu X tedy nakonec nahradíme veličinou X' popsanou následující tabulkou:

položka i	0	1	2	≥ 3
pozorovaná četnost n_i	29	15	10	10
teoretická pravděpodobnost p_i	1/2	1/4	1/8	1/8
teoretická četnost $N \cdot p_i$	32	16	8	8

Nyní už můžeme zformulovat naši nulovou hypotézu

$\mathbf{H}_0$: pro pravděpodobnosti hodnot veličiny X' platí $(p_0,\ p_1,\ p_2,\ p_{\geq 3}) = (\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{8}, \frac{1}{8})$,

kterou budeme testovat proti alternativní hypotéze:

$\mathbf{H}_1$: pro pravděpodobnosti hodnot veličiny X' platí $(p_0,\ p_1,\ p_2,\ p_{\geq 3}) \neq (\frac{1}{2}, \frac{1}{4}, \frac{1}{8}, \frac{1}{8})$.

Pro test dobré shody používáme určitou statistiku T, jejíž *realizace* t se počítá vzorcem

$$t = \sum_{i \in K} \frac{(n_i - N \cdot p_i)^2}{N \cdot p_i} \ ,$$

kde K je množina položek veličiny X a $k = |K|$ je jejich počet. Rozdělení statistiky T se pro $N \to \infty$ blíží k $\chi^2(k-1)$-rozdělení s $k-1$ stupni volnosti (právě kvůli přibližnosti jsme také potřebovali teoretické četnosti ≥ 5).

Kritérium pro **ZAMÍTNUTÍ** bude podobné jako u jednostranného testu rozptylu (protože jde opět o χ^2-rozdělení). Je tedy tvaru

$$t > q_{\chi^2(k-1)}(1-\alpha) \quad \Rightarrow \quad \text{zamítáme } \mathbf{H}_0 \text{ (na dané hladině } \alpha) \ .$$

Zdůvodnění tvaru zamítacího kritéria: Máme-li správné rozdělení, měly by být odchylky teoretických a naměřených četností malé a proto i hodnota statistiky T bude spíše menší. Jako kritický obor si tudíž volíme opět $W : (u_1, \infty)$, kde má platit, že $P(u_1 < T) = \alpha$. Dostaneme tak, že $u_1 = q_{\chi^2(k-1)}(1-\alpha)$, protože předpokládáme, že T má přibližně χ^2-rozdělení.

V našem případě máme $k = 4$. Hodnota statistiky je

$$t = \frac{(29-32)^2}{32} + \frac{(15-16)^2}{16} + \frac{(10-8)^2}{8} + \frac{(10-8)^2}{8} = 1.34375$$

a hodnota kvantilu je

$$q_{\chi(k-1)}(1-\alpha) = q_{\chi(3)}(0.95) \doteq 7.815 \ .$$

Protože

$$t = 1.34375 \not> 7.815 \doteq q_{\chi(3)}(0.95) \ ,$$

nulovou hypotézu $\mathbf{H}_0$ pro veličinu X' **NEZAMÍTÁME**. Tento výsledek interpretujeme tak, že hypotézu

$$X \textit{ má geometrické rozdělení s parametrem } q = 1/2,$$

rovněž **NEZAMÍTÁME**.

12.2 (test dobré shody - rozdělení dané geometrickou pravděpodobností)

Chceme zjistit, zda si jistý druh ptáka buduje hnízda rovnoměrně po krajině. K tomu jsme rozdělili testovací region na 6 souvislých částí, jejichž rozlohy v km^2 jsou uvedeny v tabulce. Tabulka udává i počet hnízd nalezených v dané části regionu. Za hladinu významnosti považujte $\alpha = 5$ %.

oblast	A	B	C	D	E	F
rozloha (v km^2)	5	10	10	5	15	15
počet hnízd	14	22	28	12	40	34

Řešení:

Využijeme test dobré shody. Počet hnízd v regionu je $n = 14 + 22 + 28 + 12 + 40 + 34 = 150$. Označíme X_i, $i \in \{1, ..., n\}$, veličinu nabývající hodnot $A, ..., F$, v závislosti na tom, v které části regionu leží i-té hnízdo. Neboli máme veličinu

$$X(\textit{“dané hnízdo”}) = \textit{“oblast, ve které hnízdo leží”}$$

a X_i jsou její kopie v jednotlivých pokusech (tedy jsou to nezávislé veličiny se stejným rozdělením).

Celkově rozloha testovacího regionu je $S = 5 + 10 + 10 + 5 + 15 + 15 = 60$ km^2. Protože předpokládáme rovnoměrné rozdělení po krajině, bude pravděpodobnost p_j nalezení hnízda v dané oblasti $j \in \{A, ..., F\}$ úměrná její velikosti, tj. daná geometrickou pravděpodobností jako

$$p_j = \frac{\text{“rozloha oblasti } j\text{”}}{S} \ .$$

Můžeme tedy doplnit tabulku následovně:

oblast	A	B	C	D	E	F
rozloha (v km^2)	5	10	10	5	15	15
počet hnízd n_j	14	22	28	12	40	34
teoretická pravděpodobnost p_j	$\frac{5}{60} = \frac{1}{12}$	$\frac{10}{60} = \frac{1}{6}$	$\frac{10}{60} = \frac{1}{6}$	$\frac{5}{60} = \frac{1}{12}$	$\frac{15}{60} = \frac{3}{12}$	$\frac{15}{60} = \frac{3}{12}$
teoretický počet hnízd np_j	12.5	25	25	12.5	37.5	37.5
příspěvek ke statistice $\frac{(n_j - np_j)^2}{np_j}$	0.18	0.36	0.36	0.02	0.167	0.327

Hypotézu tedy vyjádříme konkrétně:

$\mathbf{H}_0$: pro pravděpodobnosti hodnot veličiny X platí $(p_A, \dots, p_F) = \left(\frac{1}{12}, \dots, \frac{3}{12}\right)$,

a alternativní hypotéza bude:

$\mathbf{H}_1$: pro pravděpodobnosti hodnot veličiny X platí $(p_A, \dots, p_F) \neq \left(\frac{1}{12}, \dots, \frac{3}{12}\right)$.

Testovací statistika

$$T = \sum_{j=A}^{F} \frac{(n_j - np_j)^2}{np_j}$$

má za předpokladu rovnoměrného rozdělení hnízd v regionu χ^2-rozdělení o 5 stupních volnosti. Z našich realizací získáme $t \doteq 1.413$, což porovnáme s tabulkovou hodnotou kvantilu $q_{\chi^2(5)}(1-\alpha) \doteq 11.1 > t$. Na hladině významnosti 5 % tedy nemůžeme zamítnout, že si pták buduje hnízda rovnoměrně po krajině.

12.3 (test nezávislosti veličin)

Na $N = 100$ lidech byla pozorována barva očí a vlasů. Data jsou shrnuta v tabulce. Na hladině $\alpha = 5\%$ testujte hypotézu o nezávislosti barvy očí a vlasů.

Oči \ Vlasy	tmavé	světlé
modré	10	20
šedé	10	10
hnědé	40	10

Řešení:

Označme si X veličinu, která přiřazuje danému člověku barvu očí a Y veličinu, která přiřazuje témuž člověku barvu vlasů. Budeme testovat hypotézu:

$\mathbf{H}_0$: rozdělení veličin X a Y jsou *nezávislá*

proti alternativní hypotéze:

$\mathbf{H}_1$: rozdělení veličin X a Y jsou *závislá*.

na hladině významnosti $\alpha = 5\%$. Označme si ještě pro jednoduchost obor hodnot veličiny X jako $A = \{$*modré, šedé, hnědé*$\}$ a obor veličiny Y jako $B = \{$*tmavé, světlé*$\}$. Četnosti pro $(i, j) \in A \times B$ z tabulky označme jako $n_{i,j}$.

Rozdělení veličin X ani Y neznáme a proto je odhadneme jako

$$p_X(i) = \frac{n_{i,*}}{N} \ ,$$

$$p_Y(j) = \frac{n_{*,j}}{N} \ ,$$

kde

$$n_{*,i} = \sum_{j \in B} n_{i,j} \quad \text{a} \quad n_{j,*} = \sum_{i \in A} n_{i,j}$$

jsou marginální četnosti.

$n_{i,j}$ $(X =)\ i$ \ $(Y =)\ j$	tmavé	světlé	$n_{i,*}$
modré	10	20	30
šedé	10	10	20
hnědé	40	10	50
$n_{*,j}$	60	40	100

Za předpokladu nezávislosti veličin X a Y máme $p_{X,Y}(i,j) = p_X(i) \cdot p_Y(j)$. Hypotézu o nezávislosti tedy můžeme přeformulovat takto

$\mathbf{H}_0 : p_{X,Y}(i,j) = p_X(i) \cdot p_Y(i)$ pro všechna $(i,j) \in A \times B$,

a alternativní hypotézu jako

$\mathbf{H}_1 : p_{X,Y}(i,j) \neq p_X(i) \cdot p_Y(i)$ pro alespoň jedno $(i,j) \in A \times B$.

Otestování hypotézy $\mathbf{H}_0$ tak bude **TÉMĚŘ** odpovídat obvyklému testu dobré shody s předepsaným rozdělením (tentokrát pracujeme s diskrétním náhodným vektorem (X, Y)) ale s tím rozdílem, že počet stupňů volnosti bude (kvůli odhadu marginálních pravděpodobností) **JINÝ**, než by tomu bylo u obvyklého testu dobré shody se 6 položkami. Počet stupňů volnosti je v tomto případě

$$\big(|A| - 1\big) \cdot \big(|B| - 1\big) = (3 - 1) \cdot (2 - 1) = 2 \ .$$

Za předpokladu $\mathbf{H}_0$ pro očekávané četnosti pro jednotlivé hodnoty (i, j) náhodného vektoru (X, Y) pak bude platit, že

$$N \cdot p_{X,Y}(i, j) = N \cdot p_X(i) \cdot p_Y(j) = \frac{n_{i,*} \cdot n_{*,j}}{N} \ .$$

Tabulka pro pro tyto četnosti bude:

$N \cdot p_{X,Y}(i,j)$ $(Y =)\ j$ / $(X =)\ i$	tmavé	světlé	$n_{i,*}$
modré	$\frac{30 \cdot 60}{100} = 18$	$\frac{30 \cdot 40}{100} = 12$	30
šedé	$\frac{20 \cdot 60}{100} = 12$	$\frac{20 \cdot 40}{100} = 8$	20
hnědé	$\frac{50 \cdot 60}{100} = 30$	$\frac{50 \cdot 40}{100} = 20$	50
$n_{*,j}$	60	40	100

Podmínka na teoretické (tj. očekávané) četnosti ≥ 5 je splněna, takže položky nemusíme slučovat. Pro realizaci testovací statistiky dostaneme

$$t = \sum_{i,j} \frac{\Big(n_{i,j} - N \cdot p_{X,Y}(i,j)\Big)^2}{N \cdot p_{X,Y}(i,j)} =$$

$$= \frac{(10-18)^2}{18} + \frac{(10-12)^2}{12} + \frac{(40-30)^2}{30} + \frac{(20-12)^2}{12} + \frac{(10-8)^2}{8} + \frac{(10-20)^2}{20} = 18 + \frac{1}{18} \doteq 18.056$$

a porovnáme ji s hodnotou kvantilu χ^2 pro $(3-1) \cdot (2-1) = 2$ stupňů volnosti

$$q_{\chi^2(2)}(1-\alpha) = q_{\chi^2(2)}(0.95) \doteq 5.992 \ .$$

Protože

$$t \doteq 18.056 > 5.992 \doteq q_{\chi^2(2)}(0.95) \ ,$$

hypotézu o nezávislosti proto **ZAMÍTÁME**.

12.4 (test nezávislosti veličin)

Úspěšnost u zkoušek ve vztahu k počtu přítomných studentů udává tabulka:

termín	1.	2.	3.	4.	5.
počet přítomných	20	30	40	60	50
počet úspěšných	11	8	14	43	24

Otestujte na hladině významnosti 5 % hypotézu, že pravděpodobnost úspěchu byla u všech zkouškových termínů stejná.

Řešení:

Označme si veličiny

$X($ *"účast daného studenta na i-tém termínu"* $) :=$ *"zda uspěl (1)/ nebo ne (0)"*

$Y($ *"účast daného studenta na i-tém termínu"* $) :=$ i

Pravděpodobnost úspěchu v i-tém termínu je dána jako $P(X = 1|\ Y = j)$. Ukážeme, že tato hodnota bude nezávislá na j právě když veličiny X a Y budou nezávislé.

($\Leftarrow$): Z nezávislosti X a Y ihned máme, že $P(X = 1|\ Y = j) = P(X = 1) = \mathit{konst.}$

($\Rightarrow$): Naopak, nechť $c = P(X = 1|\ Y = j) = \frac{P(X=1\ \cap\ Y=j)}{P(Y=j)}$ pro všechna j. Tedy

$$P(X = 1\ \cap\ Y = j) = c \cdot P(Y = j)$$

a sečtením přes všechna j dostaneme, že

$$P(X=1)=\sum_j P(X=1\ \cap\ Y=j)=\sum_j c\cdot P(Y=j)=c\cdot\underbrace{\sum_j P(Y=j)}_{=1}=c$$

neboli

$$P(X=1\ \cap\ Y=j)=P(X=1)\cdot P(Y=j)\ .$$

Podobně z $P(X=0|\ Y=j)=1-c$ pro všechna j odvodíme, že $P(X=0\ \cap\ Y=j)=P(X=0)\cdot P(Y=j)$. Tedy veličiny X a Y jsou nezávislé.

Budeme tedy testovat hypotézu:

$\mathbf{H}_0$: rozdělení veličin X a Y jsou *nezávislá*

proti alternativní hypotéze:

$\mathbf{H}_1$: rozdělení veličin X a Y jsou *závislá*.

na hladině významnosti $\alpha=5\%$.

Četnosti n_{ij} jednotlivých případů pro $X=i$ a $Y=j$ přepíšeme pomocí tabulky

$n_{i,j}$ $(Y=)\ j$ / $(X=)\ i$	1	2	3	4	5	$n_{i,*}$
uspěl	11	8	14	43	24	100
neuspěl	9	22	26	17	26	100
$n_{*,j}$	20	30	40	60	50	200

kde

$$n_{*,i}=\sum_j n_{i,j}\quad\text{a}\quad n_{j,*}=\sum_i n_{i,j}$$

Rozdělení veličin X ani Y neznáme a proto je odhadneme jako

$$p_X(i)=\frac{n_{i,*}}{N}\ ,$$

$$p_Y(j)=\frac{n_{*,j}}{N}\ ,$$

kde $N=\sum_{i,j} n_{i,j}=200$ a hypotézy tak můžeme vyjádřit jako

$\mathbf{H}_0$: $p_{X,Y}(i,j)=p_X(i)\cdot p_Y(i)$ pro všechna (i,j),

a alternativní hypotézu jako

$\mathbf{H}_1$: $p_{X,Y}(i,j)\neq p_X(i)\cdot p_Y(i)$ pro alespoň jedno (i,j).

Tabulka pro teoretické četnosti

$$N\cdot p_{X,Y}(i,j)=N\cdot p_X(i)\cdot p_Y(j)=\frac{n_{i,*}\cdot n_{*,j}}{N}$$

pak bude:

$N\cdot p_{X,Y}(i,j)$ $(Y=)\ j$ / $(X=)\ i$	1	2	3	4	5	$n_{i,*}$
uspěl	$\frac{20\cdot 100}{200}=10$	$\frac{30\cdot 100}{200}=15$	20	30	25	100
neuspěl	$\frac{20\cdot 100}{200}=10$	15	20	30	25	100
$n_{*,j}$	20	30	40	60	50	200

Podmínka na teoretické (tj. očekávané) četnosti ≥ 5 je splněna, takže položky nemusíme slučovat. Pro realizaci testovací statistiky dostaneme

$$t=\sum_{i,j}\frac{\Big(n_{i,j}-N\cdot p_{X,Y}(i,j)\Big)^2}{N\cdot p_{X,Y}(i,j)}=$$

$$=\frac{(11-10)^2}{10}+\frac{(9-10)^2}{10}+\frac{(8-15)^2}{15}+\frac{(22-15)^2}{15}+\frac{(14-20)^2}{20}+\frac{(26-20)^2}{20}+$$

$$+\frac{(43-30)^2}{30}+\frac{(17-30)^2}{30}+\frac{(24-25)^2}{25}+\frac{(26-25)^2}{25}=21.68$$

a porovnáme ji s hodnotou kvantilu χ^2 pro $(5-1)\cdot(2-1)=4$ stupně volnosti

$$q_{\chi^2(4)}(1-\alpha) = q_{\chi^2(4)}(0.95) \doteq 9.49 \ .$$

Protože

$$t \doteq 21.68 > 9.49 \doteq q_{\chi^2(4)}(0.95) \ ,$$

hypotézu o nezávislosti proto **ZAMÍTÁME**.